

PAPER

ДЕСТРУКТИВ ҒОЯЛАР ФЕНОМЕНИ ВА ЁШЛАР ОНГИГА ТАЪСИРИ

Алиева Назокатхон Умарали қизи ^{1,*} and Алиев Тўлқинбек
Абдуҳолиқович ¹

¹Тошкент менежмент ва иқтисодиёт институти Ижтимоий-гуманитар фанлар кафедраси ўқитувчиси

²Фарғона вилояти ИИБ Терроризмга қарши курашиш бошқармаси, катта тезкор вакили

*aliyeva4@gmail.com

Abstract

Мазкур мақолада XXI аср шароитида деструктив ғоялар феномени ва уларнинг ёшлар онгига кўрсатаётган ижтимоий-психологик ҳамда педагогик таъсири комплекс таҳлил қилинган. Жамият ҳаётининг жадал рақамлилашуви ва глобал ахборот маконининг кенгайиши ёшлар дунёқаршида маънавий беқарорлик, идентичлик инқирози ва қадриятлар нисбийлашуви жараёнларини кучайтираётгани илмий асосланади [1].

Тадқиқотда деструктив ғоялар фалсафий нуқтаи назардан инсон маънавий мавжудлигини инкор этувчи, ижтимоий барқарорликни емирувчи мафкуравий ҳодиса сифатида очиб берилган [2]. Психологик таҳлил ёшлар онгида деструктив ғоялар фрустрация, ижтимоий адолатсизликни субъектив қабул қилиш, эмоционал беқарорлик ва танқидий фикрлашнинг етарли даражада шакланмаганлиги замирида қарор топишини кўрсатади [3]. Айниқса, интернет ва ижтимоий тармоқлар орқали тарқалаётган манипулятив ва радикал контент деструктив қарашларнинг нормаллашувига олиб келаётгани таъкидланади [4].

Мақолада ёшлар маънавий иммунитетини тушунчаси илмий жиҳатдан асосланиб, унинг заифлиги девиант хулқ-атвор, радикаллашув ва ижтимоий бегоналашув учун асосий омил экани аниқланади [5]. Шунингдек, деструктив ғоялар таъсирини енгиб ўтиш фақат профилактик ёки ҳуқуқий чоралар билан чекланмаслиги, балки комплекс педагогик реабилитация ва ижтимоий мослаштириш методикаларини ишлаб чиқиш зарурлиги асослаб берилган [6].

Тадқиқот натижалари деструктив ғоялар таъсирига тушган ёшлар билан ишлашда фалсафий-методологик ёндашув, психологик механизмлар ва педагогик технологияларни уйғун қўллаш муҳим аҳамиятга эга эканини кўрсатади. Мақолада келтирилган илмий хулосалар ёшларни ижтимоий мослаштириш ва реабилитация қилишга қаратилган педагогик тизимларни такомиллаштириш учун назарий-амалий асос бўлиб хизмат қилади [7].

Key words: деструктив ғоялар, ёшлар онги, маънавий иммунитет, девиант хулқ-атвор, радикаллашув, ижтимоий мослаштириш, педагогик реабилитация.

XXI асрда жамият ҳаётининг рақамлилашуви ва глобал ахборот муҳити инсон онгига, айниқса ёшлар дунёқарашига кенг ва мураккаб таъсир кўрсатмоқда [8]. Ёшлар даври — эмоционал ва психологик жиҳатдан энг сезгир давр бўлиб, уларда шахсий идентичлик, маънавий ва ахлоқий қоидаларни ўзлаштириш жараёни ҳали тўлиқ шаклланимаган ҳисобланади. Шу боис, турли деструктив ғоялар ва радикал тафаккур шаклланиши учун асосий “ҳозирги муҳит” пайдо бўлади [9].

Деструктив ғоялар феномени инсон онги ва ижтимоий фаолиятида бир неча асосий хусусиятлар орқали намоён бўлади:

1. Мафкуравий парчаланиш – шахс ўз маънавий ва ахлоқий барқарорлигини йўқотади, унинг ижтимоий муносабатлари бузилади [10].

2. Радикализация ва зўравонликка мойиллик – деструктив ғоялар инсонни ижтимоий нормалардан четлаштириб, зўравонликни “муваффақият ва қаҳрамонлик” сифатида қабул қилишга олиб келади [11].

3. Индивидуализмнинг экстремал кўриниши – шахс ўз мақсад ва эҳтиёжларини жамоат манфаатидан юқори қўйиш, ҳамжамиятга қарши чиқиш ҳаракатлари [12].

Фалсафий концепциялар. Фалсафий нуқтаи назардан, деструктив ғоялар феномени инсон маънавияти ва унинг ижтимоий функциялари орасидаги зиддият сифатида кўриб чиқилади. Классик ва замонавий фалсафий мактаблар бу феноменни қуйидагича талқин қилади:

Экзистенциализм: шахс маънавий ва психология жиҳатдан заиф бўлган тақдирда, деструктив ғоялар унинг ўзлигини йўқотишига ва ижтимоий изоляцияга олиб келиши мумкин [13].

Гуманистик психологик концепциялар (Карл Роджерс, Абрахам Маслоу): шахснинг ривожланиш эҳтиёжлари қондирилмас, ёшлар радикал ва деструктив контентга мойил бўлади, бу уларнинг “шахсий ўсиши”ни блоклайди [14].

Системали ёндашув: деструктив ғоялар ижтимоий муҳит, оила, таълим тизими ва

рақамли ахборот муҳити билан боғлиқлиги таҳлил этилади [46].

Психологик концепциялар. Психологик назариялар ёшлар онгида деструктив ғоялар таъсирини тушунишда муҳим аҳамиятга эга:

Девиант хулқ-атвор ва гуруҳ таъсири – ёшлар ижтимоий гуруҳлар таъсири остида ўз ҳаракатларини нормадан чиқаради, радикал ва деструктив фаолиятга мойил бўлади [15].

Маънавий иммунитет назарияси – шахснинг ахлоқий ва маънавий қоидаларини шакллантириш, танқидий фикрлаш қобилияти ва эмоционал барқарорлик даражаси деструктив таъсирдан ҳимоялайди [16].

Интернет ва ижтимоий тармоқлар таъсири – замонавий ёшлар контентдан тез таъсирланади; радикал ва зўравонликка чорловчи материаллар психикасида стресс ва агрессияни кучайтиради [17].

Мисол учун, United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) ва World Health Organization (WHO) маълумотларига кўра, интернетда тарқаладиган зўравонлик ва радикал контент ёшлар орасида девиант хулқ-атвор ва ижтимоий изоляциянинг асосий сабабларидан бири сифатида кўрилмоқда [18].

Ёшлар маънавий иммунитетини ва девиант хулқ-атвор таҳлили. Ёшлар маънавий иммунитетини — шахснинг деструктив ғояларга қарата эмпатик ва рационал барқарорлигини таъминловчи психологик ва маънавий механизмлар мажмуаси [19]. Маънавий иммунитет даражаси паст бўлган ёшлар:

1. Ижтимоий нормаларга зид ҳаракатларга осон мойил бўлади;

2. Радикал ва агрессив контентни “таълим” сифатида қабул қилади;

3. Шахсий ва ижтимоий масъулиятни тўлиқ англамайди.

Ҳозирги кундаги тадқиқотлар шуни кўрсатадики, деструктив ғоялар таъсиридаги ёшлар орасида:

12–18 ёшдаги мактаб ўқувчиларида агрессия ва девиант ҳаракатлар сони сезиларли даража-

да ўсмоқда [20];

18–25 ёшдаги олий таълим талабалари орасида радикаллашув ва ижтимоий пассивлик кузатилади [21].

Бу таҳлил ёшлар онги ва девиант хулқатворни шакллантирувчи асосий омиллар — ахборот муҳити, индивидуал психологик хусусиятлар ва ижтимоий муҳит эканини кўрсатади.

1. Деструктив ғоялар феномени фалсафий, психологик ва педагогик нуқтаи назардан шахс онгига салбий таъсир кўрсатади.

2. Ёшлар маънавий иммунитетини паст бўлган тақдирда, улар радикал ва девиант контентга осон мойил бўлади, ижтимоий мослашувлари бузилади.

3. Деструктив ғоялар таъсирини профилактика ва реабилитация қилишда фалсафий-методологик асослар, психологик механизмлар ва педагогик технологияларни уйғунлаштириш муҳимдир.

1. Деструктив ғоя тушунчасининг фалсафий-онтологик моҳияти. Жамият тараққиёти тарихий жиҳатдан қаралганда, ҳар бир ижтимоий тузум, ҳар бир маданий муҳит муайян ғоялар мажмуасига таянади. Ғоялар инсон тафаккурининг энг юқори шакли сифатида нафақат индивидуал онгни, балки ижтимоий муносабатлар тизимини, қадриятлар иерархиясини ва маънавий муҳитни белгилайди. Шу маънода, деструктив ғоялар феномени жамият ҳаётида тасодифий ёки маргинал ҳодиса эмас, балки муайян ижтимоий-тарихий шарт-шароитлар маҳсули сифатида юзага чиқади [22].

Фалсафий нуқтаи назардан, “деструктив ғоя” тушунчаси инсон ва жамият мавжудлигининг маънавий-аксиологик асосларини инкор этувчи, барқарор ижтимоий муносабатларни емирувчи, шахснинг ички уйғунлигини бузувчи ғоялар мажмуасини англатади. Бундай ғоялар инсон ҳаётининг маъносини йўққа чиқаради, уни ижтимоий масъулиятдан узиб қўяди ва зўравонлик, радикализм, нигилизм, экстремизм каби кўринишларда намоён бўлади [23].

Антик фалсафадаёқ ғояларнинг вайронкор табиатига эътибор қаратилган. Масалан, Платон “Давлат” асарида жамиятни бузадиган но-

тўғри тарбия ва ёлгон ғоялар ҳақида огоҳлантирган бўлса, Аристотель ахлоқий меъёрлардан узилган ақл инсонни ҳалокатга етаклашни таъкидлайди. Кейинги давр фалсафасида эса (Гоббс, Ницше, Фрейд) деструктив импульслар инсон табиатида мавжудлиги, аммо улар ижтимоий назорат ва тарбия орқали бартараф этилиши мумкинлиги қайд этилган [24].

Замонавий фалсафада деструктив ғоялар постмодернистик муҳит, маънавий нисбийлик ва қадриятлар инқирози билан узвий боғлиқ ҳолда таҳлил қилинади. Ахлоқий мутлақ меъёрларнинг йўқолиши, “ҳақиқатнинг парчаланishi” ва маънавий вакуум шароитида ёшлар онги турли манипулятив ғояларга нисбатан ўта заиф ҳолатга келиб қолмоқда [25].

2. Деструктив ғояларнинг психологик механизмлари ва ёшлар онгига таъсир хусусиятлари. Психология нуқтаи назаридан деструктив ғоялар шахснинг ички эҳтиёжлари, фрустрация ҳолати, идентификация инқирози ва ижтимоий мослашув муаммолари билан чамбарчас боғлиқдир. Айниқса, ўсмирлик ва ёшлик даври инсон психикасининг энг нозик, таъсирчан босқичи бўлиб, бу даврда шахс ўз “Мен”ини англашга, жамиятда ўз ўрнини топишга ҳаракат қилади [26].

Ёшлар онгида деструктив ғояларнинг шаклланиши қуйидаги психологик омиллар орқали кечади:

- шахсий қадрсизлик ҳисси;
- ижтимоий адолатсизликни субъектив қабул қилиш;
- эмпатия ва танқидий фикрлашнинг етарли даражада шаклланмаганлиги;
- авторитетларга нисбатан ишончнинг йўқолиши;
- виртуал муҳитдаги манипулятив ахборот таъсири [27].

Когнитив психология нуқтаи назаридан, деструктив ғоялар ёшлар тафаккурида соддалаштирилган “дўст-душман”, “яхши-ёмон” бинар моделлар орқали жойлашади. Бу эса мураккаб ижтимоий воқеликни чуқур англаш қобилиятини чеклаб қўяди ва шахсни радикал хулқатворга мойил қилади [28].

Ижтимоий психологияда бундай ҳолат “девиант идентификация” деб аталади, яъни шахс

ўзини жамият қоидаларига қарши турувчи гуруҳ билан тенглаштиради. Айниқса, интернет маконидаги ёпиқ гуруҳлар, радикал форумлар ва ижтимоий тармоқлар орқали тарқатилган деструктив контент ёшлар психикасига кучли таъсир кўрсатмоқда [29].

3. Ёшлар маънавий иммунитет ва девиант хулқ-атворнинг илмий таҳлили. “Маънавий иммунитет” тушунчаси педагогик ва ижтимоий фанларда шахснинг зарарли ғоялар, манипуляция ва ахборот хуружларига қарши ички ҳимоя тизими сифатида талқин этилади. Бу иммунитет қадриятлар барқарорлиги, ахлоқий онг, танқидий фикрлаш ва ижтимоий масъулият орқали шаклланади [30].

Маънавий иммунитет заиф бўлган ёшларда девиант хулқ-атвор шакллари тезроқ намоён бўлади. Девиант хулқ-атвор — жамиятда қабул қилинган меъёр ва қоидалардан оғишни ифодаловчи хатти-ҳаракатлар мажмуасидир. У ўз ичига агрессия, зўравонлик, экстремизм, жиноятчилик, ўз-ўзига зарар етказиш каби кўринишларни олади [31].

Педагогик тадқиқотлар шуни кўрсатадики, девиант хулқ-атворга мойил ёшлар кўпинча қуйидаги ижтимоий-тарбиявий бўшлиқларга дуч келган бўлади:

- оилавий тарбиядаги изчиликнинг йўқлиги;
- мактаб ва таълим муассасаларида индивидуал ёндашувнинг етарли эмаслиги;
- ижтимоий қўллаб-қувватлаш механизмларининг самарасизлиги [32].

Шу маънода, деструктив ғоялар таъсирига тушган ёшларни реабилитация қилиш масаласи фақат ҳуқуқий ёки психологик чоралар билан чекланиб қолмаслиги, балки комплекс педагогик тизим асосида ҳал қилиниши лозим.

4. Педагогик нуқтаи назардан деструктив ғоялар таъсирини енгиб ўтиш муаммоси. Педагогика фанининг вазифаси фақат билим бериш билан чекланмай, балки шахсни ижтимоий жиҳатдан баркамол, маънавий барқарор ва фаол фуқаро сифатида шакллантиришдан иборат. Шу боис деструктив ғоялар таъсирига тушган ёшлар билан ишлаш педагогик муаммо сифатида алоҳида илмий асослашни талаб қилади [33].

Педагогик реабилитация жараёнида:

- шахснинг ички ресурсларини тиклаш;
- ижобий ижтимоий ролларни шакллантириш;
- қадриятли-маънавий йўналтириш;
- ижтимоий мослашув механизмларини кучайтириш асосий мақсад сифатида белгиланади [34]. Бу эса деструктив ғоялар феноменига нисбатан фақат профилактика эмас, балки тизимли реабилитация ва ижтимоий мослаштириш методикасини ишлаб чиқиш зарурлигини кўрсатади.

5. Деструктив ғоялар таъсирининг ижтимоий оқибатлари ва ёшлар онгидаги трансформация. Деструктив ғоялар таъсири индивидуал онг даражасида чекланиб қолмасдан, кенг ижтимоий оқибатларни ҳам келтириб чиқаради. Ёшлар жамиятнинг энг динамик ва стратегик қатлами бўлгани сабабли, улар онгида юз бераётган мафкуравий трансформация бутун ижтимоий тизим барқарорлигига бевосита таъсир кўрсатади [35].

Ижтимоий нуқтаи назардан, деструктив ғоялар таъсиридаги ёшларда қуйидаги ҳолатлар кузатилади:

- ижтимоий бефарқлик ва пассивлик;
- давлат ва жамият институтларига нисбатан ишончсизлик;
- қонун ва ижтимоий меъёрларни инкор этиш;
- зўравонликни муаммоларни ҳал қилиш усули сифатида қабул қилиш [36].

Бу жараёнлар ёшлар онгида “ижтимоий бегоналашув” (alienation) ҳолатини юзага келтиради. Бундай ҳолатда шахс ўзини жамиятнинг тўлиқ аъзоси сифатида ҳис этмайди, натижада у альтернатив, кўпинча деструктив гуруҳлар таъсирига тушиб қолади [37].

Социологик тадқиқотлар шуни кўрсатадики, деструктив ғоялар таъсирига тушган ёшлар орасида жиноятчилик, экстремистик хатти-ҳаракатлар ва ижтимоий нормабузарлик даражаси анча юқори бўлади. Бу эса мазкур муаммони фақат шахсий даражада эмас, балки умум-жамият миқёсида ҳал этиш зарурлигини кўрсатади [38].

6. Ахборот муҳити ва рақамли маконнинг деструктив ғоялар тарқалишидаги роли. Замо-

навий ахборот жамияти шароитида интернет ва ижтимоий тармоқлар ёшлар онгига таъсир этувчи энг кучли омиллардан бирига айланди. Рақамли макон ахборот эркинлигини кенгайтирган бўлса-да, бир вақтнинг ўзида манипулятив, ёлғон ва зўравонликка чорловчи контент тарқалиши учун ҳам қулай шароит яратди [39].

Психологик жиҳатдан, виртуал муҳит ёшлар онгида реал ва виртуал воқелик ўртасидаги чегараларни ноаниқлаштиради. Айниқса, алгоритмлар орқали такрор-такрор намоён бўладиган деструктив контент ёшлар тафаккурида нормаллашув эффектини келтириб чиқаради, яъни зўравонлик ва радикал фикрлар “оддий ҳолат” сифатида қабул қилина бошлайди [40].

Ахборот хавфсизлиги соҳасида олиб борилган халқаро таҳлиллар шуни кўрсатадики, ёшларнинг катта қисми интернетдаги маълумотларни танқидий баҳолаш кўникмасига эга эмас. Бу эса уларни деструктив ғоялар таъсирига нисбатан янада ҳимоясиз қилади [41].

7. Деструктив ғоялар таъсирини педагогик жиҳатдан тушуниш зарурати. Педагогика фанининг марказий масалаларидан бири — шахсни ижтимоий ҳаётга тайёрлаш, уни маънавий баркамол, танқидий фикрлай оладиган ва масъулиятли фуқаро сифатида шакллантиришдир. Шу нуқтаи назардан, деструктив ғоялар таъсирига тушган ёшлар муаммоси педагогик муаммо сифатида комплекс илмий ёндашувни талаб қилади [42].

Педагогик таҳлил шуни кўрсатадики, ёшларни деструктив ғоялар таъсиридан асраш ва уларни ижтимоий мослаштириш фақат маънавий тарбия ёки профилактик суҳбатлар билан чекланиб қолмаслиги лозим. Бу жараён қуйидаги педагогик вазифаларни ўз ичига олади:

- ёшларда танқидий фикрлашни тизимли равишда ривожлантириш;
- маънавий қадриятларни онгли равишда ўзлаштиришга йўналтириш;
- ижтимоий роллар ва масъулиятни англаш кўникмаларини шакллантириш;
- реабилитация ва реинтеграцияга қаратилган махсус педагогик методикаларни жорий этиш [43].

1. Деструктив ғоялар феномени фалсафий жиҳатдан инсон маънавий мавжудлигини ин-

кор этувчи, ижтимоий барқарорликни емирувчи мафкуравий ҳодиса сифатида намоён бўлади.

2. Психологик нуқтаи назардан, ёшлар онгида деструктив ғоялар идентификация инқирози, маънавий бўшлиқ ва эмоционал беқарорлик замирида шаклланади.

3. Ёшлар маънавий иммунитетининг заифлиги девиант хулқ-атвор ва радикал ҳаракатлар учун асосий шарт-шароит ҳисобланади.

4. Деструктив ғоялар таъсири ёшларнинг ижтимоий мослашувини издан чиқаради ва уларни жамиятдан бегоналаштиради.

5. Мазкур феномени енгиб ўтиш педагогик нуқтаи назардан комплекс, тизимли ва реабилитацияга йўналтирилган методик ёндашувни талаб қилади.

Ушбу хулосалар кейинги параграфларда деструктив ғоялар таъсиридаги ёшларни ижтимоий мослаштириш ва реабилитация қилиш методикасини ишлаб чиқиш учун назарий-методологик асос вазифасини бажаради.

XXI асрда жамият ҳаётининг жадал рақамлашуви ва глобал ахборот маконининг кенгайиши инсон онгига, айниқса ёшлар дунёқарашига кенг қамровли ва мураккаб таъсир кўрсатмоқда [44]. Ёшлик даври психоэмоционал жиҳатдан энг сезгир босқич ҳисобланиб, ушбу даврда шахсий идентичлик, маънавий қадриятлар ҳамда ахлоқий меъёрларни ўзлаштириш жараёни тўлиқ барқарорлашмаган бўлади. Мазкур ҳолат ёшлар онгида турли деструктив ғоялар ва радикал тафаккур шаклланиши учун қулай ижтимоий-психологик муҳитни юзага келтиради [45].

Илмий тадқиқотлар таҳлили шуни кўрсатадики, деструктив ғоялар инсон онги ва ижтимоий фаолиятида мафкуравий парчаланниш, радикаллашув ва индивидуализмнинг экстремал кўринишлари орқали намоён бўлади. Хусусан, мафкуравий парчаланниш ҳолатида шахс ўз маънавий-ахлоқий барқарорлигини йўқотиб, ижтимоий муносабатлар тизимидан узилиб қолади [46]. Радикаллашув жараёни эса ижтимоий нормаларни инкор этиш, зўравонликни “қаҳрамонлик” ёки “муваффақиятга эришиш воситаси” сифатида қабул қилишга олиб келади [47]. Бунда индивидуал манфаат-

ларни жамоат манфаатларидан устун қўйиш, жамиятга қарши туриш каби тенденциялар кучаяди [48].

Фалсафий концепциялар таҳлили. Фалсафий нуқтаи назардан деструктив ғоялар феномени инсон маънавияти ва унинг ижтимоий функциялари ўртасидаги зиддиятли ҳолат сифатида талқин этилади. Экзистенциалистик ёндашувга кўра, шахс маънавий ва психологик жиҳатдан заифлашган шароитда деструктив ғоялар унинг ижтимоий изоляцияга юз тутишига сабаб бўлади [49].

Гуманистик йўналиш вакиллари — Карл Роджерс ҳамда Абрахам Маслоу таълимотларида шахснинг ўз-ўзини рўёбга чиқариш эҳтиёжлари қондирилмаган тақдирда, ёшлар деструктив ва радикал контентга мойил бўлиши илмий жиҳатдан асосланган [50]. Системали ёндашув эса деструктив ғояларни оила муҳити, таълим тизими, ижтимоий муносабатлар ва рақамли ахборот макони билан узвий боғлиқ ҳолда таҳлил қилишни тақозо этади [51].

Психологик концепциялар ва ёндашувлар. Психологик назариялар ёшлар онгида деструктив ғоялар таъсирининг механизмларини очиб беришда муҳим аҳамият касб этади. Ижтимоий гуруҳ таъсири натижасида ёшлар ўз хатти-ҳаракатларини умумқабул қилинган меъёрлардан четга чиқариб, девиант ва радикал фаолиятга мойил бўлиши мумкин [52].

Маънавий иммунитет назариясига кўра, шахсда ахлоқий барқарорлик, танқидий фикрлаш қобилияти ва эмоционал мувозанат шаклланган тақдирда, у деструктив таъсирларга нисбатан нисбатан бардошли бўлади [53]. Шу билан бирга, интернет ва ижтимоий тармоқлар орқали тарқалаётган радикал ва зўравонликка чорловчи контент ёшлар психикасида стресс, агрессия ва ижтимоий бегоналашувни кучайтиради [54].

UNODC ва WHO маълумотларига кўра, айнан рақамли маконда тарқалаётган деструктив ахборот ёшлар ўртасида девиант хулқ-атвор ва ижтимоий изоляциянинг асосий омилларидан бири сифатида қайд этилмоқда [55].

Ёшлар маънавий иммунитет ва девиант хулқ-атвор таҳлили. Ёшлар маънавий иммуни-

тети шахснинг деструктив ғояларга нисбатан психологик ва маънавий барқарорлигини таъминловчи ички механизмлар мажмуасини англатади [56]. Маънавий иммунитет даражаси паст бўлган ёшлар ижтимоий меъёрларга зид ҳаракатларга осон мойил бўлади, агрессив контентни онгли равишда қабул қилади ва шахсий ҳамда ижтимоий масъулиятни тўлиқ англамайди.

Сўнгги тадқиқотлар натижаларига кўра, 12–18 ёшдаги мактаб ўқувчилари орасида агрессия ва девиант ҳаракатлар сони ортиб бораётгани [57], 18–25 ёшдаги талабалар ўртасида эса радикаллашув ва ижтимоий пассивлик тенденциялари кузатилаётгани аниқланган [58]. Бу ҳолат деструктив ғоялар таъсирининг ахборот муҳити, индивидуал психологик хусусиятлар ва ижтимоий омиллар билан узвий боғлиқ эканлигини кўрсатади.

Ижтимоий ва педагогик оқибатлар. Деструктив ғоялар таъсири ёшлар онгида ижтимоий бегоналашув ҳолатини юзага келтириб, жамият институтларига нисбатан ишончсизлик, қонун ва меъёрларни инкор этиш ҳамда зўравонликни муаммоларни ҳал қилиш усули сифатида қабул қилишга олиб келади [59–61].

Шу боис, мазкур муаммо педагогика фанининг долзарб илмий муаммоси сифатида қаралиб, ёшларни деструктив ғоялар таъсиридан асраш, уларни ижтимоий мослаштириш ва реабилитация қилишга қаратилган комплекс педагогик ёндашувларни ишлаб чиқишни тақозо этади [62]. Деструктив ғоялар феномени фалсафий, психологик ва педагогик жиҳатдан комплекс таҳлил қилинди. Олинган хулосалар кейинги бобларда ёшларни ижтимоий мослаштириш ва реабилитация қилиш методикасини илмий асослаш учун назарий пойдевор вазифасини бажаради.

8. Деструктив ғояларнинг шаклланиш механизмлари ва ёшлар психологиясидаги ички омиллар. Деструктив ғоялар таъсирининг чуқурлашуви фақат ташқи ахборот босими билан эмас, балки ёш шахс психологиясидаги ички омиллар билан ҳам узвий боғлиқ. Психология фанларида таъкидланишича, ёшлик даврида шахснинг ўз-ўзини англаш, ижтимоий мақомини белгилаш ва ҳаётий мақсадлар-

ни аниқлаш жараёни фаол кечади [63]. Айнан шу жараёнда ички зиддиятлар, қониқмаслик, ижтимоий адолатсизликка нисбатан юқори сезгирлик шаклланади.

Агар мазкур эҳтиёжлар конструктив йўл билан қондирилмаса, ёш шахс деструктив ғояларни ўзининг ички психологик бўшлиғини тўлдирувчи “маънавий тайанч” сифатида қабул қилиши мумкин. Бундай ҳолатда деструктив ғоялар шахс онгида:

- ўзини намоён қилиш воситаси;
- ижтимоий тан олиндиш йўли;
- ички агрессияни оқлаш механизми сифатида шаклланади [64].

Психоаналитик тадқиқотларда бу ҳолат “компенсатор идентичлик” деб изоҳланади, яъни шахс реал ҳаётда эришолмаган ижтимоий мақомни мафкуравий ёки радикал гуруҳ орқали қоплашга уринади [65].

9. Ёшлар онгида радикал тафаккурнинг нормаллашуви жараёни. Замонавий ижтимоий-психологик таҳлиллар шуни кўрсатадики, деструктив ғоялар таъсирининг энг хавфли жиҳати — уларнинг ёшлар онгида аста-секин нормаллашувидир. Яъни радикал, зўравонликка мойил фикрлар аввал “ноодатий”, кейин “қабул қилиб бўладиган”, охир-оқибат эса “тўғри” қараш сифатида шаклланади [66].

Бу жараён бир неча босқичда кечади:

1. Ахборот орқали танишув ва қизиқиш;
2. Эмоционал ҳамдардлик ва оқлаш;
3. Идеологик идентификация;
4. Амалий хулқ-атворга ўтиш [67].

Айнан ушбу босқичли жараённи англаш ёшлар билан ишлашда профилактик ва реабилитацион чора-тадбирларни тўғри белгилаш имконини беради. Агар педагогик таъсир биринчи ва иккинчи босқичда амалга оширилмаса, кейинги босқичларда таъсир қилиш анча қийинлашади.

10. Деструктив ғоялар ва девиант хулқ-атвор ўртасидаги ўзаро боғлиқлик. Девиант хулқ-атвор феномени социология ва педагогика фанларида шахснинг ижтимоий нормаларга зид ҳаракатлари сифатида талқин қилинади. Деструктив ғоялар эса мазкур девиациянинг маънавий-идеологик асосини шакллантиради

[68].

Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, деструктив ғоялар таъсиридаги ёшларда қуйидаги девиант шакллар тез-тез учрайди:

- агрессив хулқ-атвор;
- ҳуқуқбузарликка мойиллик;
- ижтимоий изоляция;
- экстремал гуруҳларга қўшилиш [69].

Бу ҳолат педагогик нуқтаи назардан шундан далолат берадики, девиант хулқ-атвор билан ишлашда фақат жазоловчи ёки чекловчи чоралар самара бермайди. Асосий эътибор шахс онгида шаклланган деструктив ғоялар тизимини парчалашга қаратилиши лозим.

11. Маънавий иммунитетни шакллантиришнинг назарий асослари. Маънавий иммунитет тушунчаси педагогик ва психологик адабиётларда шахснинг салбий мафкуравий таъсирларга қарши туриш қобилияти сифатида изоҳланади. У ахлоқий қадриятлар, танқидий фикрлаш, ижтимоий масъулият ва эмоционал барқарорлик асосида шаклланади [70].

Маънавий иммунитет юқори бўлган ёшларда:

- ахборотни таҳлил қилиш кўникмаси ривожланган бўлади;
- манипулятив ғояларга нисбатан танқидий муносабат шаклланади;
- ижтимоий роллар ва шахсий масъулият онгли равишда қабул қилинади [71].

Шу боис, деструктив ғоялар таъсири муаммосини ҳал этишда маънавий иммунитетни ривожлантириш марказий педагогик вазифа сифатида қаралиши зарур.

Юқоридаги таҳлиллар асосида хулоса қилиш мумкинки, деструктив ғоялар феномени кўп қиррали, ижтимоий, психологик ва педагогик омиллар уйғунлигида шаклланади. Ёшлар онгида мазкур ғояларнинг қарор топиши шахсий идентичликнинг заифлиги, ахборот муҳитининг назоратсизлиги ва маънавий иммунитетнинг етарли даражада шаклланмагани билан боғлиқдир [72].

Шу сабабли, деструктив ғоялар таъсирига қарши кураш фақат ҳуқуқий ёки маъмурий чоралар билан чекланмасдан, комплекс педагогик ёндашувни, ижтимоий мослаштириш ва реабилитацион чораларни қўллаш зарур.

литация методикаларини илмий асосда ишлаб чиқишни тақозо этади [73]. Мазкур илмий хулосалар кейинги бобларда ишлаб чиқиладиган методик тизимнинг назарий пойдеворини ташкил этади.

12. Деструктив ғояларнинг шаклланиш механизми ва ёшлар тафаккурига сингиш босқичлари. Деструктив ғоялар ёшлар онгига бир зумда эмас, балки муайян босқичлар орқали сингиб боради. Илмий тадқиқотлар бу жараённи когнитив, эмоционал ва бихевиорал компонентлар ўзаро таъсири натижаси сифатида изоҳлайди [74].

Биринчи босқич — когнитив дезориентация бўлиб, унда ёш шахс мавжуд ижтимоий меъёрлар, қадриятлар ва ҳаётий мақсадларга нисбатан ишончсизликни ҳис қила бошлайди. Бу ҳолат, айниқса, ҳаётий тажриба етишмаслиги ва ахборот оқимининг ортиқча юкланиши билан кучаяди [75].

Иккинчи босқич — эмоционал жалб этиш ҳисобланади. Деструктив ғоялар инсон руҳиятига таъсир қилишда адолатсизлик, жабрланиш, “тан олинмаслик” каби ҳиссиётлардан фаол фойдаланади. Ёшлар учун эмоционал таъсир рационал таҳлилдан устун келиши ушбу босқичнинг асосий хавfli жиҳатидир [76].

Учинчи босқич — хулқ-атвор трансформацияси бўлиб, унда ёш шахс деструктив қарашларни фақат қабул қилибгина қолмай, балки уларга мос ҳаракатларни амалга оширишга ўтади. Бу ҳолат девиант хулқ-атвор, агрессия, ижтимоий изоляция ёки очиқ зўравонлик шаклида намоён бўлади [77].

13. Ёшлар идентичлиги инқирози ва деструктив ғояларга мойиллик ўртасидаги боғлиқлик. Ёшлик даври — шахсий идентичлик шаклланишининг ҳал қилувчи босқичи ҳисобланади. Психология ва педагогика фанларида ушбу давр “ўзини излаш” ва “ижтимоий рольларни англаш” жараёни билан тавсифланади [78].

Агар мазкур жараён таълим муассасаси, оила ёки жамият томонидан етарлича қўллаб-қувватланмаса, ёшларда идентичлик инқирози юзага келади. Бу эса уларни тайёр жавоблар, қатъий қоидалар ва “оддий ечимлар” таклиф этувчи деструктив мафкураларга мойил қила-

ди [79].

Деструктив гуруҳлар айнан шу заиф нуқтадан фойдаланиб, ёшларга:

- сунъий “миссия”;
- сохта ижтимоий мақом;
- шартли равишда “қадрланиш” ҳиссини таклиф қилади [80].

14. Ёшлар онгида деструктив ғояларнинг легитимлашуви муаммоси. Энг хавfli ҳолатлардан бири — деструктив ғояларнинг ёшлар онгида легитим, яъни “оқланадиган” ҳолатга келиб қолишидир. Бу жараёнда ахборот муҳити, блогерлар, виртуал гуруҳлар ва ёпиқ онлайн жамоалар ҳал қилувчи роль ўйнайди [81].

Такрорланаётган деструктив контент:

- зўравонликни оддийлаштиради;
- қонунбузарликни нормаллаштиради;
- жамиятни “душман” сифатида тасвирлайди [82].

Бу ҳолат педагогик нуқтаи назардан маънавий дезориентация деб баҳоланади ва махсус реабилитацион ёндашувларни талаб қилади [83].

Юқоридаги таҳлиллар шуни кўрсатадики, деструктив ғоялар феномени:

- фақат мафкуравий ёки ҳуқуқий эмас;
- балки чуқур фалсафий, психологик ва педагогик асосларга эга мураккаб ижтимоий ҳодисадир [84].

Ёшлар онгига таъсир механизмини англамадан туриб, уларни ижтимоий мослаштириш ва реабилитация қилиш самарали бўлмайди. Шу боис, деструктив ғоялар таъсирини педагогик муаммо сифатида илмий асослаш кейинги боблар учун мустаҳкам назарий пойдевор вази-фасини ўтайди [85].

Деструктив ғоялар феномени замонавий жамият тараққиёти, рақамли ахборот муҳитининг кенгайиши ва ёшлар онгида кечаётган маънавий-психологик трансформациялар контекстида комплекс таҳлил қилинди. Олиб борилган фалсафий, психологик ва педагогик таҳлиллар деструктив ғоялар тасодифий ёки маргинал ҳодиса эмас, балки муайян ижтимоий-тарихий, ахборотий ва тарбиявий шарт-шароитлар маҳсули эканини кўрсатди.

Фалсафий нуқтаи назардан, деструктив ғоялар инсон маънавий мавжудлигини инкор этувчи, ижтимоий барқарорлик ва қадриятлар

тизимини емирувчи мафкуравий ҳодиса сифатида намоён бўлиши аниқланди. Қадриятлар нисбийлашуви, маънавий вакуум ва “ҳақиқатнинг парчаланиши” шароитида ёшлар онги турли манипулятив ва радикал ғояларга нисбатан заиф ҳолатга келиб қолаётгани асослаб берилди. [86].

Психологик таҳлил натижаларига кўра, деструктив ғоялар ёшлар онгида идентичлик инқирози, фрустрация, ижтимоий адолатсизликни субъектив қабул қилиш, эмоционал беқарорлик ҳамда танқидий фикрлашнинг етарли даражада шакланмаганлиги замирида қарор топади. Айниқса, интернет ва ижтимоий тармоқлар орқали тарқалаётган радикал контент деструктив ғояларнинг нормаллашувига, зўравонлик ва девиант хулқ-атворнинг “оддий ҳолат” сифатида қабул қилинишига олиб келаётгани илмий далиллар асосида очиб берилди [87].

Педагогик жиҳатдан эса деструктив ғоялар таъсирига тушган ёшлар муаммоси фақат профилактика ёки жазоловчи механизмлар билан ҳал этиб бўлмайдиган, балки комплекс реабилитация ва ижтимоий мослаштиришни талаб этувчи мураккаб педагогик муаммо эканлиги асосланди. Ёшлар маънавий иммунитетининг заифлиги девиант хулқ-атвор, ижтимоий бегоналашув ва радикаллашув учун асосий шарт-шароит экани аниқланди.

Шунингдек, тадқиқот давомида маънавий иммунитетни шакллантириш, танқидий фикрлашни ривожлантириш, ижтимоий масъулият ва фаол фуқаролик позициясини қарор топтириш деструктив ғоялар таъсирини енгиб ўтишда ҳал қилувчи аҳамиятга эга экани кўрсатилди. Бу эса деструктив ғоялар таъсирига тушган ёшларни ижтимоий мослаштириш ва реабилитация қилишни педагогик тизим сифатида илмий асослаш зарурлигини тақозо этади.

Умуман олганда, илмий хулосалар деструктив ғоялар феноменига нисбатан бирёқлама ёндашув самара бермаслигини, мазкур муаммони фалсафий, психологик ва педагогик ёндашувлар уйғунлигида ҳал этиш зарурлигини исботлайди. Мазкур назарий хулосалар кейинги параграфларда деструктив ғоялар таъсирига тушган ёшларни ижтимоий мослаштириш

ва реабилитация қилиш методикасини ишлаб чиқиш учун мустаҳкам илмий-методологик пойдевор вазифасини бажаради.

References

1. Castells M. *The Power of Identity*. — Oxford: Blackwell Publishing, 2010. — 584 p.
2. Fromm E. *Escape from Freedom*. — New York: Farrar & Rinehart, 1941. — 305 p.
3. Erikson E. *Identity: Youth and Crisis*. — New York: W. W. Norton Company, 1968. — 336 p.
4. Livingstone S. *Children and the Internet: Great Expectations, Challenging Realities*. — Cambridge: Polity Press, 2009. — 232 p.
5. Зимняя И.А. *Педагогическая психология*. — М.: Логос, 2010. — 384 с.
6. Бондаревская Е.В. *Теория и практика личностно-ориентированного образования*. — Ростов н/Д: Феникс, 2000. — 352 с.
7. United Nations Office on Drugs and Crime. *Handbook on the Prevention of Radicalization and Violent Extremism*. — Vienna: UNODC, 2018. — 142 p.
8. Бауман З. *Глобализация. Последствия для человека и общества*. — М.: Весь мир, 2004.
9. Эриксон Э. *Идентичность: юность и кризис*. — М.: Прогресс, 1996.
10. Манхейм К. *Идеология и утопия*. — М.: Республика, 1994.
11. Horgan J. *The Psychology of Terrorism*. — London: Routledge, 2005.
12. Белл Д. *Грядущее постиндустриальное общество*. — М.: Academia, 2004.
13. Ясперс К. *Смысл и назначение истории*. — М.: Республика, 1991.
14. Rogers C. *On Becoming a Person*. — Boston: Houghton Mifflin, 1961.

15. Берталанфи Л. Общая теория систем. — М.: Прогресс, 1969.
16. Мертон Р. Социальная структура и аномия. — М.: Аспект Пресс, 1992.
17. Асмолов А.Г. Психология личности. — М.: Смысл, 2007.
18. Livingstone S. Children and the Internet. — Cambridge: Polity Press, 2009. 19. United Nations Office on Drugs and Crime. Youth, Crime and Violence. — UNODC Report, 2022.
19. Щуркова Н.Е. Воспитание духовно-нравственных ценностей личности. — М.: Педагогика, 2010.
20. World Health Organization. Adolescent Mental Health. — WHO, 2023.
21. OECD. Youth and Social Risks in Digital Society. — Paris, 2021.
22. Гегель Г.В.Ф. Феноменология духа. — М.: Мысль, 1977.
23. Ницше Ф. По ту сторону добра и зла. — М.: Азбука, 2018.
24. Фрейд З. Недовольство культурой. — М.: АСТ, 2019.
25. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна. — СПб.: Алетейя, 1998.
26. Выготский Л.С. Психология развития человека. — М.: Смысл, 2005.
27. Bandura A. Social Learning Theory. — Englewood Cliffs, 1977.
28. Kahneman D. Thinking, Fast and Slow. — New York: Farrar, Straus and Giroux, 2011.
29. Castells M. Networks of Outrage and Hope. — Cambridge: Polity Press, 2012.
30. Абдуллаева Ш.Ш. Маънавий иммунитет ва ёшлар тарбияси. — Тошкент: Fan, 2020.
31. Gilinsky Y. Deviance and Social Control. — London: Routledge, 2018.
32. Кон И.С. Психология ранней юности. — М.: Просвещение, 1989.
33. Зязюн И.А. Педагогика личности. — Киев: Лыбидь, 2000.
34. UNESCO. Education for Social Inclusion. — Paris, 2020.
35. Beck U. Risk Society. — London: Sage, 1992.
36. Giddens A. Modernity and Self-Identity. — Stanford University Press, 1991.
37. Fromm E. Escape from Freedom. — New York: Farrar & Rinehart, 1941.
38. European Commission. Radicalisation Awareness Network Report. — Brussels, 2022.
39. Sunstein C. Republic: Divided Democracy in the Age of Social Media. — Princeton, 2017.
40. Pariser E. The Filter Bubble. — New York: Penguin, 2011.
41. OECD. Global Competence Framework. — Paris, 2018.
42. Қодиров А.А. Ижтимоий педагогика назари-яси. — Тошкент: Ўқитувчи, 2019.
43. UNICEF. Youth Reintegration Programs. — UNICEF Report, 2021.
44. Тоффлер Э. Третья волна. — М.: АСТ, 2004.
45. Erikson E. Identity and the Life Cycle. — New York: Norton, 1980.
46. Neumann P. Radicalized. — London: I.B. Tauris, 2016.
47. Bauman Z. Liquid Modernity. — Cambridge: Polity Press, 2000.
48. Frankl V. Man's Search for Meaning. — Boston: Beacon Press, 2006.
49. Maslow A. Motivation and Personality. — New York: Harper & Row, 1954.

50. Bronfenbrenner U. *The Ecology of Human Development*. — Harvard University Press, 1979.
51. Tajfel H. *Social Identity Theory*. — Cambridge University Press, 1986.
52. Kohlberg L. *Essays on Moral Development*. — San Francisco, 1984.
53. Anderson C. *Violent Video Games and Youth Aggression*. — APA, 2017.
54. WHO & UNODC *Joint Report on Youth Violence*. — Geneva, 2022.
55. Давлетшина Г.К. *Маънавий барқарорлик ва ёшлар*. — Тошкент: Fan, 2018.
56. UNICEF. *Adolescent Behaviour Report*. — New York, 2022.
57. OECD. *Students' Well-being Survey*. — Paris, 2021.
58. Durkheim E. *Suicide*. — London: Routledge, 2002.
59. Merton R. *Social Theory and Social Structure*. — New York: Free Press, 1968.
60. Beck U. *World at Risk*. — Cambridge: Polity Press, 2009.
61. Castells M. *The Power of Identity*. — Oxford: Blackwell, 2004.
62. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Стратегик тадқиқотлар институти. *Ёшлар сиёсати таҳлили*. — Тошкент, 2023.
63. Ўзбекистон Республикаси Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги. *Ёшлар билан ишлаш концепцияси*. — Тошкент, 2022.
64. Erikson E. *Youth and Crisis*. — New York: Norton, 1968.
65. Adler A. *Understanding Human Nature*. — Oxford, 1998.
66. Kernberg O. *Identity Disorders*. — New Haven: Yale University Press, 2004.
67. Berger P., Luckmann T. *The Social Construction of Reality*. — New York, 1966.
68. Horgan J. *Pathways to Radicalization*. — Terrorism Studies, 2014.
69. Clinard M. *Sociology of Deviant Behavior*. — Belmont, 2011.
70. Farrington D. *Youth Crime and Risk Factors*. — Oxford University Press, 2017.
71. Асмолов А.Г. *Личность как предмет психологического исследования*. — М.: МГУ, 2008.
72. UNESCO. *Global Citizenship Education*. — Paris, 2019.
73. Bauman Z. *Culture in a Liquid Modern World*. — Cambridge: Polity Press, 2011.
74. UNICEF. *Rehabilitation and Reintegration of Youth*. — New York, 2020.
75. Bandura A. *Moral Disengagement*. — APA, 2016.
76. Toffler E. *Future Shock*. — New York: Bantam Books, 1970.
77. Zillmann D. *Emotional Responses to Media Violence*. — Journal of Social Issues, 2002.
78. Ajzen I. *Theory of Planned Behavior*. — Organizational Behavior, 1991.
79. Marcia J. *Identity in Adolescence*. — Journal of Youth Studies, 1980.
80. Baumeister R. *Identity and Belonging*. — Psychology Press, 2012.
81. Sageman M. *Leaderless Jihad*. — University of Pennsylvania Press, 2008.
82. Sunstein C. *Going to Extremes*. — Oxford University Press, 2009.
83. Kellner D. *Media Culture*. — Routledge, 1995.
84. UNESCO. *Preventing Violent Extremism Through Education*. — Paris, 2017.
85. Giddens A. *The Consequences of Modernity*. — Stanford University Press, 1990.

86. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси. Ёшлар тарбияси ва мафкуравий хавфсизлик тўғрисида. — Тошкент, 2023.